

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка

УДК 483 (07)

СВІРЫДЗЕНКА Вольга Іванаўна

**РАЗВІЦЦЁ МАЎЛЕННЯ МАЛОДШЫХ ШКОЛЬНІКАЎ
У ПРАЦЭСЕ АЗНАЯМЛЕННЯ СА СЛОВАЗЛУЧЭННЕМ І СКАЗАМ**

13.00.02 — тэорыя і методыка навучання і выхавання
(пачатковая адукацыя)

Аўтарэферат дысертацыі

на атрыманне вучонай ступені кандыдата педагагічных навук

Праца выканана ў Беларускаім дзяржаўным педагагічным універсітэце імя Максіма Танка

Навуковы кіраўнік:

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт Івашуціч Я. М. (БДПУ,
кафедра беларускай мовы і методыкі
яе выкладання)

Афіцыйныя апаненты:

доктар педагагічных навук,
прафесар Протчанка В.У. (НІА,
лабараторыя выкладання беларускай
мовы)

кандыдат педагагічных навук,
дацэнт Саматыя І. М. (БДУ, кафедра
рыторыкі і методыкі выкладання
мовы і літаратуры)

Апаніруючая арганізацыя:

Брэсцкі дзяржаўны універсітэт
імя А.С. Пушкіна

Абарона адбудзецца «14» лістапада ў 14 гадзін на пасяджэнні савета па абароне дысертацый К 02.21.05 пры Беларускаім дзяржаўным педагагічным універсітэце імя Максіма Танка па адрасу 220050, г. Мінск, вул. Савецкая, 18, аўд. 482; тэл. 220-86-33.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта імя Максіма Танка.

Аўтарэферат разасланы «__»_____ 2001 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

А. С. Шылава

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Актуальнасць тэмы дысертацыі. Падрыхтаваць інтэлектуальнага, высокамаральнага і ўсебакова развітага чалавека немагчыма без эфектыўнай працы першага звяна навучання — пачатковай школы. Менавіта тут закладваецца разумовы і духоўны патэнцыял асобы. У агульнай сістэме пачатковага навучання і выхавання найбольш важнай з'яўляецца праблема развіцця маўлення, таму што маўленне не толькі сродак камунікацыі, але і аснова разумовай дзейнасці, духоўных сіл чалавека.

Неабходнасць і актуальнасць працы па фарміраванні маўленчых навыкаў становяцца яшчэ больш відавочнымі пры вывучэнні малодшымі школьнікамі элементарнага сінтаксісу беларускай мовы. Раздзелы «Словазлучэнне», «Сказ» у курсе беларускай мовы ў пачатковых класах займаюць адно з асноўных месцаў і даюць магчымасць фарміраваць маўленчую культуру вучняў. Акрамя таго, засваенне лексікі, фанетыкі, марфалогіі, а таксама арфаэпіі ажыццяўляецца пераважна на сінтаксічнай аснове. Вывучэнне сінтаксісу дазваляе школьнікам усвядоміць нормы беларускай літаратурнай мовы, узбагаціць моўную памяць дзяцей вялікай колькасцю сінтаксічных мадэляў, удасканаліць камунікатыўныя ўменні і навыкі. Аднак, пакуль што ні ў тэарэтычным, ні ў практычным плане не вырашалася праблема развіцця маўлення малодшых школьнікаў пры вывучэнні словазлучэння і сказа.

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі. Даследаванне ажыццяўлялася з улікам ідэй і палажэнняў «Канцэпцыі моўнай адукацыі ў школах Беларусі» (1992), «Канцэпцыі адукацыі і выхавання ў Беларусі» (1993). Тэма даследавання звязана з планавай тэмай «Беларуская мова ў сістэме шматузроўневай падрыхтоўкі настаўнікаў пачатковых класаў», якая выконвалася кафедрай беларускай мовы і методыкі яе выкладання БДПУ імя Максіма Танка ў 1996 — 2000 г.г. (№ дз. р. 81026520).

Мэта і задачы даследавання. Асноўная мэта даследавання — вызначыць на аснове аналізу лінгвістычнай, метадычнай, псіхалагічнай, педагагічнай літаратуры, а таксама вынікаў канстатуючага эксперыменту найбольш аптымальныя шляхі развіцця маўлення малодшых школьнікаў пры азнаямленні са словазлучэннем і сказам, якія вядуць да асэнсавання вучнямі граматычных з'яў, засваення нормаў беларускай літаратурнай мовы, успрымання, разумення, пабудовы, прадудцыравання вусных і пісьмовых выказванняў розных стыляў, жанраў і тыпаў і спрыяюць маральна-этычнаму выхаванню дзяцей.

Для дасягнення гэтай мэты ў дысертацыі ставяцца наступныя **задачи**:

1. Устанавіць ступень распрацаванасці даследуемай праблемы ў навуковай літаратуры.
2. Удакладніць, якое месца займае вывучэнне словазлучэння і сказа ў сістэме развіцця маўлення вучняў пачатковых класаў.
3. Выявіць ступень эфектыўнасці сінтаксічнай арыентацыі працэсу навучання беларускай мове ў развіцці маўлення вучняў 1 — 3 класаў: засваенне

дзецьмі нормаў беларускай літаратурнай мовы, іх слоўнікавы запас, сфарміраванасць уменняў і навыкаў звязнага вуснага і пісьмовага маўлення.

4. Вызначыць, якія метады і прыёмы працы з сінтаксічнымі адзінкамі найбольш садзейнічаюць развіццю мовы і маўлення школьнікаў.

5. Распрацаваць тыпалогію і сістэму практыкаванняў для эксперыментальна-вопытнага вывучэння словазлучэння і сказа ў пачатковых класах у камунікатыўным аспекце.

6. Прааналізаваць вынікі эксперыментальна-вопытнага навучання і праверыць эфектыўнасць распрацаванай метадыкі.

Аб’ект і прадмет даследавання. Аб’ектам даследавання з’яўляецца працэс развіцця маўлення малодшых школьнікаў пры азнаямленні са словазлучэннем і сказам. Прадмет даследавання — тэарэтычныя асновы (заканмернасці, прынцыпы) і метадычныя шляхі развіцця маўлення вучняў пры азнаямленні са словазлучэннем і сказам у пачатковых класах.

Гіпотэза. Калі ў пачатковых класах забяспечваецца сінтаксічны падыход да выкладання курса беларускай мовы, а знаёмства з сінтаксічнымі адзінкамі суправаджаецца канструктыўна-сінтаксічнымі практыкаваннямі і практычнай маўленчай дзейнасцю, калі на ўсіх этапах і ступенях навучання словазлучэнне і сказ асэнсоўваюцца як самастойныя сінтаксічныя адзінкі і адначасова патэнцыяльныя ці рэальныя кампаненты тэксту, то мова і маўленне вучняў развіваюцца паспяхова.

Метадалогія і метады праведзенага даследавання. Метадалагічнай асновай даследавання з’яўляецца філасофскае палажэнне аб ролі мовы і маўлення ў жыцці чалавека, а таксама ў сістэме адукацыі. Курс роднай мовы асэнсоўваецца як педагагічная катэгорыя і сродак, з дапамогай і пры ўдзеле якіх ажыццяўляецца фарміраванне духоўнага свету асобы, яе інтэлекту і адбываецца сацыялізацыя і акультурызацыя індывіда. Развіццё маўлення ўспрымаецца як асноўны сродак у сістэме фарміравання асобы пры вывучэнні сінтаксісу словазлучэння, сказа і сродак актывізацыі, стымулявання інфарматыўнай, інтэрактыўнай і перцэптыўнай дзейнасці школьнікаў, як умова, неабходная для падрыхтоўкі вучняў да бесперапыннай адукацыі.

У працэсе работы былі выкарыстаны наступныя метады даследавання:

1. Тэарэтычны аналіз і абагульненне псіхалагічнай, педагагічнай, лінгвістычнай, метадычнай літаратуры па тэме з мэтай выяўлення ступені распрацаванасці праблемы ў навуцы.

2. Абагульненне і сістэматызацыя педагагічнага вопыту настаўнікаў пачатковых класаў па праблеме развіцця маўлення школьнікаў.

3. Педагагічнае назіранне за працэсам развіцця маўлення вучняў 1 — 3 класаў Мінскай беларускай нацыянальнай гімназіі № 4, сярэдніх школ № 190, № 209 г. Мінска, Беларускага нацыянальнага культурна-адукацыйнага цэнтра «Дзіцячы сад-школа № 24» г. Барысава Мінскай вобласці, сярэдняй школы № 2 г. Узды Мінскай вобласці з мэтай выяўлення найбольш эфектыўных метадаў і прыёмаў працы, якія забяспечваюць развіццё маўлення малодшых школьнікаў пры азнаямленні са словазлучэннем і сказам.

4. Аналіз уласнага вопыту дысертанта ў час працы настаўнікам пачатковых класаў у сярэдняй школе № 209 г. Мінска.

5. Аналіз праграм і падручнікаў па беларускай мове для пачатковай школы ў аспекце праблемы даследавання.

6. Педагагічны эксперымент (канстатуючы, пошукавы, пераўтваральны і кантрольны), статыстычная апрацоўка атрыманых вынікаў.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў.

1. Акрэслена месца, якое займае вывучэнне словазлучэння і сказа ў сістэме развіцця маўлення вучняў пачатковых класаў.

2. Падрыхтаваны метадычныя рэкамендацыі па развіцці маўлення школьнікаў пры азнаямленні са словазлучэннем і сказам.

3. Распрацавана і эксперыментальна праверана метадыка азнаямлення са словазлучэннем і сказам у пачатковых класах у камунікатыўным аспекце.

4. На аснове тэарэтычнага і эксперыментальна-вопытнага даследавання створаны дыдактыка-метадычныя перадумовы для рэалізацыі функцыянальна-сістэмнага матывацыйна-мэтавага падыходу пры вывучэнні словазлучэння і сказа ў пачатковых класах.

Практычная (эканамічная, сацыяльная) значнасць атрыманых вынікаў. Распрацавана метадыка развіцця маўлення школьнікаў у працэсе азнаямлення са словазлучэннем і сказам у пачатковых класах, якая забяспечвае ўсвядомленае засваенне тэарэтычнага моўнага матэрыялу, нормаў беларускай літаратурнай мовы, якаснае і колькаснае папаўненне слоўнікавага запаса вучняў, фарміраванне ўменняў і навыкаў звязнага вуснага і пісьмовага маўлення.

Асноўныя палажэнні і вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны пры ўдакладненні метадыкі выкладання сінтаксісу ў школах з беларускай і рускай мовамі навучання, падрыхтоўцы падручнікаў, метадычных дапаможнікаў па беларускай мове для пачатковых класаў, выкладанні курса метадыкі беларускай мовы ў ВНУ, правядзенні спецкурсаў, практычных, лабараторных і семінарскіх заняткаў, а таксама пры напісанні студэнтамі курсавых і дыпломных прац.

Распрацаваныя канцэптуальныя падыходы, метадыка развіцця маўлення вучняў пры азнаямленні са словазлучэннем і сказам у пачатковых класах ствараюць неабходныя перадумовы для актывізацыі працэсаў развіцця маўленчых здольнасцяў школьнікаў, фарміравання іх творчай індывідуальнасці, павышэння інтэлектуальнага, маральна-этычнага і эстэтычнага патэнцыялу.

Асноўныя палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону:

1. Распрацаваная метадыка азнаямлення са словазлучэннем і сказам у пачатковых класах у камунікатыўным аспекце накіравана на: 1) авалоданне школьнікамі граматычнымі нормаў беларускай літаратурнай мовы; 2) узбагачэнне моўнай памяці дзяцей новымі мадэлямі сінтаксічных канструкцый і яе ўмацаванне; 3) фарміраванне ўменняў і навыкаў дакладна, камунікатыўна мэтазгодна ўжываць сінтаксічныя сродкі мовы ў вусным і пісьмовым маўленні. Яна дае магчымасць вучням асэнсаваць значэнне, форму, функцыю сінтаксічных адзінак (словазлучэння і сказа) і дазваляе фарміраваць у

дзяцей уменні будаваць уласныя выказванні рознага тыпу і адэкватна ўспрымаць чужыя выказванні.

2. Авалоданне нормамі спалучальнасці слоў у найбольшай ступені спрыяе развіццю звязнага маўлення малодшых школьнікаў, узбагачэнню іх слоўніка, павышэнню моўнай культуры пры ўмове, калі сумесная праца настаўніка і вучняў адбываецца ў трох узаемазвязных напрамках: 1) засваенне вучнямі спалучальных магчымасцяў назоўнікаў, прыметнікаў, дзеясловаў, прыслоўяў, займеннікаў розных лексіка-семантычных груп і разрадаў; 2) папярэджанне памылак ва ўтварэнні і ўжыванні словазлучэнняў; 3) выпраўленне магчымых памылак у пабудаваных словазлучэннях.

3. Асэнсаванне сказа як рэальнага ці патэнцыяльнага кампанента звязнага маўлення перспектыўна для развіцця ў малодшых школьнікаў аналітыка-сінтэтычных, практычных моўных і маўленчых здольнасцяў, што дапамагае асэнсоўваць сутнасць гэтай адзінкі ў яе лінгвістычным, эмацыянальна-экспрэсіўным аспектах, выпрацоўваць на гэтай аснове інфарматыўныя, інтэрактыўныя і перцэптыўныя навыкі, выходзяць такія маральна-этычныя якасці, як любоў да роднага краю, роднай прыроды, роднай мовы, павага да бацькоў, дарослых, равеснікаў.

Асабісты ўклад аўтара. Дысертацыйнае даследаванне з'яўляецца вынікам мэтанакіраванай працы на аснове:

— аналізу і сістэматызацыі тэарэтычнага і практычнага матэрыялу па праблеме даследавання, канстатацыі ступені распрацаванасці тэмы ў навуковай літаратуры;

— вызначэння асноўных канцэптуальных падыходаў і дыдактыка-метадычных прынцыпаў, скіраваных на развіццё маўлення вучняў пры азнаямленні са словазлучэннем і сказам у пачатковых класах.

Атрыманыя вынікі абагульнены і адлюстраваны ў некалькіх навуковых артыкулах па праблеме. Апублікаваныя матэрыялы падрыхтаваны самастойна, без сааўтараў.

Апрацацыя вынікаў дысертацыі. Вынікі, атрыманыя ў ходзе даследавання развіцця маўлення малодшых школьнікаў пры азнаямленні са словазлучэннем і сказам, былі прадстаўлены на міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Актуальныя праблемы навукова-методычнай падготовки будучых педагогов в системе дошкольного и начального образования» (2001 г.), абмяркоўваліся на пасяджэннях кафедры беларускай мовы і методыкі яе выкладання БДПУ імя Максіма Танка.

Апублікаванасць вынікаў даследавання. Асноўныя палажэнні і высновы дысертацыйнага даследавання знайшлі адлюстраванне ў 7 артыкулах, змешчаных у навуковых часопісах і зборніках. Агульны аб'ём апублікаваных матэрыялаў — 35 старонак.

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыя агульным аб'ёмам 149 старонак складаецца з уводзінаў, агульнай характарыстыкі даследавання, 3 глаў, заключэння, спіса выкарыстаных крыніц (201 найменне на 12 старонках) і 6 дадаткаў на 14 старонках.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫИ

Ва ўводзінах абгрунтоўваецца выбар тэмы дысертацыйнага даследавання, раскрываецца ступень распрацаванасці праблемы.

У першай главе **«Лінгваметадычныя асновы развіцця маўлення вучняў пачатковых класаў у працэсе азнаямлення са словазлучэннем і сказам»** адзначаецца, што развіццё маўлення з'яўляецца адной з галоўных мэт і асноўным сродкам навучання беларускай мове ў школе. Маўленне разглядаецца як лінгвістычнае, педагагічнае, псіхалагічнае і псіхалінгвістычнае паняцце. Праблема развіцця маўлення даследуецца М. Р. Львовым, В. М. Казарцавай, М. С. Раждзественскім, Л. К. Назаравай, В. А. Кустаровай, Т. А. Ладыжанскай, М. М. Бахціным, Т. Р. Рамзаевай, Н. Я. Багуслаўскай, Н. І. Палітавай у рускай метадычнай літаратуры; Л. П. Падгайскім, В. У. Протчанкам, Я. М. Івашуціч, Г. І. Верашчакай, Н. С. Старжынскай, І. І. Паўлоўскім, М. Г. Яленскім і інш. у беларускай. Вучонымі-метадыстамі вызначаны аб'ект пазнання, прадмет даследавання, сістэма паняццяў методыкі развіцця маўлення, аснову якой складаюць тэорыя маўленчай дзейнасці і лінгвістыка тэксту. Псіхолагамі і метадыстамі выяўлены асаблівасці маўленчай дзейнасці, яе структура, што дае магчымасць акрэсліць умовы яе фарміравання, развіцця, а таксама накірункі працы па развіцці маўлення.

Мова непасрэдна суадносіцца з працэсамі мыслення і камунікацыі, таму асэнсаванне яе сінтаксічнай сістэмы і авалоданне багаццем яе ладу неабходна для развіцця і ўдасканалення маўлення, а таксама для выхавання культуры маўленчых зносін вучняў. Вучонымі-метадыстамі падкрэсліваецца неабходнасць асэнсавання сінтаксісу ва ўсіх класах, на ўсіх этапах навучання. Методыка беларускай мовы разглядае гэты раздзел граматыкі як аснову, на базе якой асэнсоўваецца і засвойваецца ўвесь курс роднай мовы ў сярэдняй школе, што знаходзіць адлюстраванне ў ідэях вывучэння марфалогіі на сінтаксічнай аснове і ва ўвядзенні паняцця «тэкст» з устаноўкай на яго аналіз і сінтэз з пункту гледжання характэрных для сінтаксічнага цэлага структурных і семантычных прымет. У аснову сучаснага школьнага сінтаксісу пакладзена лексіка-сінтаксічная канцэпцыя, распрацаваная В. У. Вінаградавым і лінгвістамі яго школы. Пытанні вывучэння сінтаксісу ў школе разглядаюцца ў працах Т. А. Ладыжанскай, М. Р. Львова, Т. Р. Рамзаевай, Г. А. Фамічовай, І. У. Пракаповіч, Г. А. Валашанкі, Л. П. Падгайскага, В. У. Протчанкі і інш.

У школьным курсе сінтаксісу важнае месца займае пытанне пра лексічную і граматычную спалучальнасць слоў. Правілы спалучэння слоў, заканамернасці ўтварэння розных відаў і тыпаў словазлучэнняў адлюстроўваюць нацыянальную спецыфіку мовы, што дазваляе вучням успрымаць беларускую мову як сродак фарміравання нацыянальнай свядомасці. Прыкладны характар звестак пра спалучэнні лексем розных тыпаў, вялікае значэнне іх для лексікаграфіі, сінтаксісу і дыдактыкі дазволілі выдзеліць вучэнне пра спалучальнасць слоў у самастойную галіну. Праблеме спалучальнасці слоў прысвечаны лінгвістычныя даследаванні

В. У. Вінаградава, Б. М. Галавіна, Г. А. Золатавай, працы вучоных-метадыстаў Н. І. Палітавай, І. У. Пракаповіч, Г. А. Фамічовай, Г. А. Валошанкі, В. У. Протчанкі.

У сучаснай лінгвістыцы выдзяляюць семантычную, лексічную, марфалагічную, марфалага-сінтаксічную, стылістычную спалучальнасць, а ў практыцы навучання найбольш мэтазгодна традыцыйнае дзяленне яе на граматычную (сінтаксічную) і лексічную. Калі разглядаюцца спалучэнні граматычных формаў, то гавораць звычайна пра граматычную спалучальнасць, калі ўлічваецца лексічнае нападзенне гэтых формаў — пра лексічную. Два гэтыя віды спалучальнасці як розныя аспекты адной і той жа з'явы знаходзяцца ва ўзаемадзеянні.

Словазлучэнне — гэта прыватны выпадак, дзе слова рэалізуе свае спалучальныя магчымасці. У працы з ім трэба ўлічваць:

— структуру, гэта значыць словы, што ўваходзяць у яго склад, пытанне, якое можна паставіць ад галоўнага слова да залежнага, выкарыстанне прыназоўніка (калі ён ёсць), неабходныя формы дапасавання і кіравання — склон, лік;

— семантыку словазлучэння, якое выражае адзінае, але расчлянёнае значэнне.

Памылкі вучняў у парушэнні граматычнай і лексічнай спалучальнасці слоў паказваюць на неабходнасць мэтанакіраваных і сістэматычных практыкаванняў па засваенні школьнікамі правілаў, заканамернасцяў пабудовы словазлучэнняў у беларускай мове, таму праца па развіцці маўлення малодшых школьнікаў павінна быць накіравана на: 1) авалоданне вучнямі правіламі спалучальнасці слоў; 2) папярэджанне памылак у пабудове словазлучэнняў і ўжыванні іх; 3) выпраўленне памылак у пабудаваных словазлучэннях (калі яны ёсць). Гэтую работу неабходна праводзіць на кожным уроку, асабліва пры вывучэнні лексічнага складу мовы, марфалогіі, словаўтварэння.

Асэнсаванне падпарадкавальнай сувязі слоў, рознага тыпу словазлучэнняў спрыяе вывучэнню сінтаксісу простага сказа. Без умення выражаць асобныя думкі ў межах сказа і перадаваць іх у лагічнай паслядоўнасці немагчыма пабудаваць звязнае выказванне. Як і вучоных-метадысты М. Р. Львоў, Г. А. Фамічова, А. Ю. Купалава, І. У. Пракаповіч, В. У. Протчанка, Л. П. Падгайскі, Я. М. Івашуціч, Я. М. Лаўрэль, мы лічым, што школьнікам неабходна навучыцца правільна ўспрымаць, будаваць сказы і тэксты рознай структуры, паўнаты, дакладнасці і свабодна карыстацца імі ў моўнай практыцы.

Сказ — мінімальная адзінка камунікатыўных зносін, фармальны і сэнсавы бакі якой знаходзяцца ў дыялектычным адзінстве і складаным узаемадзеянні. Добра, калі настаўнік навучыць дзяцей адрозніваць граматычную будову сказа і яго сэнсавое нападзенне. Назіранні далі магчымасць сцвярджаць, што трэба засяродзіць увагу вучняў на інтанацыі, якая існуе ў мове як спецыфічны сродак для фарміравання выказвання і раскрыцця яго зместу.

Знаёмства з аднароднымі членамі сказа мае на мэце дапамагчы малодшым школьнікам: 1) асэнсаваць аднароднасць як моўную з’яву; 2) усвядоміць асобы характар сувязі (злучальны) паміж аднароднымі членамі; 3) пазнаёміцца са злучнікамі *і, а, але*; 4) навучыцца перадаваць пералічэнне голасам, успрымаць на слых сказы з пералічэннем; 5) засвоіць правілы пастаноўкі коскі паміж аднароднымі членамі; даведацца, што ў такіх сказах могуць сустракацца двукроп’е, кропка з коскай, працяжнік; 6) выпрацаваць уменне складаць сказы з аднароднымі членамі і шырока выкарыстоўваць іх у звязным маўленні (вусным і пісьмовым).

Назіранне за працай настаўнікаў паказала, што ў пачатковых класах трэба прадугледзець практыкаванні, якія дапамогуць дзецям правільна карыстацца складанымі сказамі пры перадачы зместу паведамленняў. Неабходна выпрацоўваць у школьнікаў уменне выяўляць гэтыя сінтаксічныя адзінкі, расчляняць іх, знаходзіць сродкі сувязі частак, складаць сказы і правільна афармляць іх на пісьме.

Такая праца стане асноўным звяном у сістэме практыкаванняў, якія рыхтуюць дзяцей да пісьмовых пераказаў і сачыненняў. Важна праводзіць яе сістэматычна на працягу ўсіх чатырох гадоў навучання ў школе.

У другой главе **«Аналіз і асэнсаванне стану развіцця маўлення школьнікаў у працэсе азнаямлення са словазлучэннем і сказам»** прыведзены вынікі канстатуючага эксперыменту, праведзенага сярод 266 вучняў 1 — 3 класаў Мінскай беларускай нацыянальнай гімназіі № 4, сярэдніх школ № 190, № 209 г. Мінска, сярэдняй школы № 2 г. Узды Мінскай вобласці, Беларускага нацыянальнага культурна-адукацыйнага цэнтра «Дзіцячы сад-школа № 24» г. Барысава Мінскай вобласці, якія сведчаць пра недастатковы ўзровень развіцця маўлення школьнікаў. У мове вучняў выяўлены наступныя парушэнні сінтаксічных нормаў беларускай літаратурнай мовы:

1. Памылковае ўтварэнне слоў (*лістовая восень, разгалінасты куст*);
2. Памылковае ўтварэнне формы слова:
 - а) памылкі ў склонах назоўнікаў (*Па вуліцэ ішлі дзеці з прыгожымі кветкамі*);
 - б) памылкі ва ўтварэнні формы ліку (*Дажджом насыпаліся з кустоў жоўтыя лісці*);
 - в) ужыванне слоў у іншым родзе (*Мая сабака ляжыць на ганку*);
 - г) памылкі ва ўтварэнні формаў прыметніка (*прыгожыя кветкі, спелый арэшак*);
 - д) памылкі ва ўтварэнні формаў дзеяслова: *не ўтрымалась, пройдзець, падают, валюцца*;
3. Памылкі ў дапасаванні (*Вось і прыйшло навагодняя свята. Ні пільная вока вавёркі, ні пальцы дзяцей не знайшлі арэшка*);
4. Памылкі ў кіраванні (*Школа зноў паклікала іх за партамі. На навагоднім ранішніку дзеці чытаюць вершы, гуляюць хованкі, танцуюць польку*);

5. Парушэнне суаднесенасці трывання і часу дзеяслоўных формаў (*Надыходзіў вечар, а Васілінка не пакідае працу. Гушкаўся арэшак да восені, пакуль не наляціць моцны вецер*);

6. Парушэнне каардынацыі дзеяслова-выказніка і дзейніка (*На арэшніку будзе расці буйныя арэхі. Вясной да нас прылятае ластаўкі, гракі, буслы*);

7. Памылкі ў пабудове сказаў з аднароднымі членамі (*Ні пільнае вока вавёркі і пальцы дзяцей не знайшлі арэшак. Каля ёлкі дзеці чыталі вершы, песні, танцавалі разам са Снягуркай*);

8. Памылкі ў пабудове складаных сказаў (*Простыя людзі не хочуць вайны, але мы гнеўна заяўляем ворагам. Пройдзе час, калі з маленькай раслінкі вырасце вялізны куст арэшніку*);

9. Пропуск неабходных слоў (*Вылузаўся з чашачкі, але не ўпаў на зямлю. На ўроку фізкультуры гуляюць у футбол, піянербол*);

10. Парушэнне межаў сказа (*Гушкаўся ён да самай восені. Пакуль не пачаўся моцны вецер*).

Найбольш распаўсюджанымі лексічнымі памылкамі з'яўляюцца:

1. Ужыванне слова ў неўласцівым яму значэнні (*Выйшаў з чашачкі арэшак, але не ўпаў на зямлю*);

2. Парушэнне лексічнай спалучальнасці (*шчырая восень*);

3. Выкарыстанне лішняга слова (плеаназм): *Дзеці хутка спяшаліся на навагодні ранішнік*.

4. Ужыванне адзін каля аднаго (або блізка) аднакаранёвых слоў (таўталогія): *Не ўтрымалася на арэшніку кашолачка з арэшкам*.

5. Паўтарэнне аднаго і таго ж слова. Часцей за ўсё паўтараюцца займеннікі (мы, ён, яны), дзеясловы (пайшоў, пайшлі; быў, былі; кажа, казаў, сказаў), назоўнікі, якія выступаюць у ролі дзейніка ці дапаўнення (*Вылузаўся з чашачкі арэшак, але не трапіў на зямлю. Упаў арэшак у кашолачку з лістоў. Ні спрытная вавёрка, ні дзеці не заўважылі спелы арэшак*);

6. Ужыванне слова або выразу іншай стылявой афарбоўкі (*Ні пільнае вока вавёркі, ні пальцы дзяцей не звярнулі ўвагі на спелы арэшак*);

7. Няўдалае выкарыстанне экспрэсіўнага, эмацыянальна афарбаванага слова (*Усе дзеці кінуліся чытаць вершы каля ёлкі*);

8. Неапраўданае ўжыванне дыялектных і прастамоўных слоў і выказаў (*На ўроку фізкультуры дзеці гулялі ў футбол, у валејбол, у кіча*);

9. Памылкі ў выкарыстанні займеннікаў (*Саша прачытаў Дзеду Марозу яго верш*);

10. Аднастайнасць і беднасць сінтаксічных канструкцый (*Вылузаўся з чашачкі арэшак. Ён не ўпаў на зямлю. Арэшак упаў у кашолачку з лістоў*);

11. Парушэнне парадку слоў у сказе (*Тонкая вясной сцяблінка з зямлі прабілася*).

Усё гэта дае падставы сцвярджаць, што пры азнаямленні са словазлучэннем і сказам у пачатковых класах неабходна спецыяльная сістэма практыкаванняў, пры якой засваенне тэарэтычнага моўнага матэрыялу і ўся

відавая разнастайнасць заданняў накіроўваецца на выхаванне маўленчай культуры вучняў.

У залежнасці ад зместу ў ёй выдзяляюцца:

1) практыкаванні, разлічаныя на засваенне нормаў літаратурнай мовы;
2) практыкаванні, што прадугледжваюць узбагачэнне мовы вучняў сінанімічнымі (суадноснымі) сродкамі; да іх прымыкаюць тыя, якія:

а) накіраваны на фарміраванне ўменняў адбіраць з рада суадносных сінтаксічных канструкцый найбольш трапныя для выражэння пэўнага зместу ў адпаведнасці з задачай і абставінамі маўлення;

б) арыентаваныя на выпрацоўку ўменняў прыстасоўваць моўныя сродкі адзін да аднаго ў звязным выказванні.

Кожны з указаных тыпаў практыкаванняў складаецца з заданняў, якія выдзяляюцца ў залежнасці ад таго, пра якую менавіта норму, пра які сінанімічны рад ці пра якую сферу выказвання ідзе размова.

Практыкаванні, накіраваныя на засваенне аднаго і таго ж віду працы, адрозніваюцца спосабам дзейнасці вучняў, на які арыентуе заданне. Па гэтай прымеце практыкаванні падзяляюцца на аналітычныя (у іх пераважае аналіз ужо пабудаваных, гатовых, узятых з узорных тэкстаў канструкцый), сінтэтычныя (якія прадугледжваюць самастойную пабудову словазлучэнняў, сказаў, тэкстаў) і аналітыка-сінтэтычныя.

Па ступені самастойнасці і пазнаваўчай актыўнасці школьнікаў адрозніваюцца практыкаванні:

1) на ўзор (прадугледжваюць практычнае засваенне дакладных, правільна пабудаваных сінтаксічных канструкцый, разуменне іх унутраных сувязяў, значэння, а таксама іх знешніх сувязяў у тэксце; значнае месца тут належыць аналітычным практыкаванням): запамінанне, завучванне прыгожых выразаў, словазлучэнняў; пабудова сказаў, словазлучэнняў па пытаннях настаўніка; складанне сінтаксічных канструкцый на ўзор;

2) канструктыўныя (уключаюць заданні на пабудову або перабудову словазлучэнняў, сказаў з абавязковым выяўленнем і афармленнем унутраных і знешніх сувязяў; абапіраюцца на граматычныя паняцці і правілы): моўны эксперымент; сінанімічныя замены пэўных моўных фактаў; пабудова розных адзінак мовы (па апорных элементах і прапанаваных мадэлях, схемах); развіццё зыходнага матэрыялу; скарачэнне зыходнай канструкцыі; рэдагаванне; дзяленне тэксту на сказы;

3) творчыя (прадугледжваюць працу без узораў і канструктыўных заданняў): выбар моўных сродкаў або тыпу маўлення ў адпаведнасці з прапанаванай схемай і сітуацыяй выказвання; канструяванне элементаў выказвання з улікам прапанаванай маўленчай сітуацыі (складанне сказаў па апорных словах, словазлучэннях, па прадметных і сюжэтных малюнках); падрыхтоўка плана і рабочых матэрыялаў да сачынення на пэўную тэму; стварэнне фрагментаў сачынення; сачыненне на прапанаваную або самастойна сфармуляваную тэму ў пэўным стылі маўлення.

Сістэма практыкаванняў улічвае класіфікацыю заданняў на развіццё звязнага маўлення вучняў, што прапанавана Т. А. Ладыжанскай.

Трэцяя глава «**Методыка развіцця маўлення малодшых школьнікаў у працэсе азнаямлення са словазлучэннем і сказам**» раскрывае методыку эксперыментальнага навучання, якая накіравана на:

- 1) авалоданне школьнікамі нормамі беларускай літаратурнай мовы;
- 2) умацаванне моўнай памяці дзяцей і ўзбагачэнне яе новымі мадэлямі сінтаксічных канструкцый (якія ўводзяцца ў пачатковых класах);
- 3) фарміраванне ўменняў і навыкаў дакладна, камунікатыўна мэтазгодна ўжываць сінтаксічныя сродкі мовы ў вусным і пісьмовым маўленні.

Вывучэнне словазлучэння ў ходзе пераўтваральнага эксперыменту адбывалася ў чатыры этапы. Школьнікі вучыліся вызначаць сэнсавую і граматычную сувязь слоў у сказе, выдзяляць граматычную аснову і словазлучэнні ў ім, знаёміліся з будовай словазлучэння. Дзеці засвойвалі спалучальныя магчымасці часцін мовы (назоўнікаў, прыметнікаў, дзеясловаў, займеннікаў, прыслоўяў), утварэнне розных тыпаў словазлучэнняў, сінтаксічныя адносіны, што выражаюцца апошнімі. Па магчымасці заданні са словазлучэннямі мелі выхад да састаўлення сказаў, звязных тэкстаў.

Пры вывучэнні сказа ў 1 — 3 класах школьнікі аналізавалі гэтую сінтаксічную адзінку па саставу, складалі сказы на пэўную тэму, па дадзеных словах і словазлучэннях. Вучні назіралі за сказамі рознай сінтаксічнай структуры, працавалі над інтанацыяй, парадкам слоў, лагічным націскам у іх. Дзеці вучыліся будаваць звязныя вусныя і пісьмовыя выказванні і выкарыстоўваць у іх сказы розных тыпаў.

Эсперыментальнае навучанне па прапанаванай методыцы дазволіла вырашыць пастаўленыя задачы развіцця маўлення малодшых школьнікаў у працэсе азнаямлення са словазлучэннем і сказам. У ходзе пераўтваральнага эксперыменту вучні авалодалі ўменнем беспамылкова вызначаць сэнсавую і граматычную сувязь слоў у сказе, выдзяляць граматычную(ыя) аснову(ы) і словазлучэнні ў ім; практычна засвоілі (у межах праграмы па беларускай мове для пачатковых класаў) спалучальныя магчымасці назоўнікаў, прыметнікаў, дзеясловаў, займеннікаў, прыслоўяў; утварэнне розных тыпаў словазлучэнняў; сінтаксічныя адносіны, што выражаюцца словазлучэннямі; набылі трывалыя арфаграфічныя навыкі ў напісанні родавых і склонавых канчаткаў назоўнікаў, прыметнікаў, асабовых канчаткаў дзеясловаў, у правапісе прыназоўнікаў.

Школьнікі глыбока ўсвядомілі семантычныя, структурныя і фармальныя прыметы сказа, парадак слоў у ім, інтанацыйна правільнае выкарыстанне гэтай сінтаксічнай адзінкі ў залежнасці ад мэты выказвання. Дзеці выпрацавалі ўстойлівыя навыкі пабудовы звязных вусных і пісьмовых выказванняў з выкарыстаннем у іх сказаў розных тыпаў.

На дастаткова высокі ўзровень развіцця звязнага маўлення школьнікаў эксперыментальных класаў указвае тое, што большасць з іх правільна будове словазлучэнні і сказы ў адпаведнасці з тыпам, тэмай і асноўнай думкай тэксту. У значнай колькасці вучняў сфарміравана ўменне будаваць тэкст згодна з

тыпам маўлення, яны ўмеюць карыстацца апорнымі словамі і словазлучэннямі пры напісанні пераказаў і сачыненняў, ведаюць, як трэба збіраць і сістэматызаваць матэрыял для творчых работ на пэўную тэму.

У **заклучэнні** падагульняюцца вынікі даследавання, на аснове якіх робяцца наступныя вывады:

1. Развіццё гарманічнай асобы немагчыма без выхавання яе высокай маўленчай культуры, таму развіццё маўлення школьнікаў — адна з галоўных задач навучання беларускай мове ў пачатковых класах. Аналіз лінгвістычных, псіхалагічных, метадычных даследаванняў паказаў, што для паспяховага вырашэння акрэсленай задачы настаўніку неабходна ведаць тэарэтычныя асновы і прынцыпы метадыкі развіцця маўлення. Аснову гэтай метадыкі складаюць тэорыя маўленчай дзейнасці і лінгвістыка тэксту. Умовы развіцця маўленчай дзейнасці і накірункі працы па развіцці маўлення вызначаюцца асаблівасцямі маўленчай дзейнасці. Найбольшы эфект дасягаецца пры выкарыстанні наступных прыёмаў працы: аналіз, рэдагаванне, складанне тэкстаў, абмеркаванне прапанаваных варыянтаў звязных выказванняў з пункту гледжання адпаведнасці маўленчай сітуацыі.

У сістэме працы па развіцці маўлення вучняў менавіта на сінтаксічным узроўні забяспечваецца ўзаемасувязь паміж усімі раздзеламі граматыкі і працэсамі мыслення і камунікацыі. Для стварэння лінгвістычнай асновы развіцця маўлення пры вывучэнні сінтаксісу неабходна, каб усе сінтаксічныя адзінкі і іх кампаненты школьнікі засвойвалі не фармальна, не аднабакова, а ў адзінстве іх значэння, формы, функцыі. Вельмі важна, каб вучні пачатковых класаў усвядомілі словазлучэнне як намінацыйную і сказ як камунікацыйную адзінкі мовы, а таксама навучыліся ўмела выкарыстоўваць іх у маўленчай дзейнасці [5].

2. Важнай умовай паспяховай працы па развіцці маўлення малодшых школьнікаў, узбагачэнні іх слоўніка, выпрацоўцы арфаграфічных і пунктуацыйных навыкаў з'яўляецца авалоданне вучнямі правіламі лексічнай і граматычнай спалучальнасці слова. Паколькі валентнасць слова вызначаецца ў словазлучэнні, то працу з гэтай сінтаксічнай адзінкай у пачатковых класах важна накіроўваць на: 1) засваенне спалучальных магчымасцяў назоўнікаў, прыметнікаў, дзеясловаў, прыслоўяў, займеннікаў розных лексіка-семантычных груп і разрадаў; 2) папярэджанне памылак ва ўтварэнні словазлучэнняў і іх ужыванні; 3) выпраўленне памылак у пабудаваных словазлучэннях (калі яны ёсць), прычым практыкаванні павінны мець выхад да складання сказаў, звязных тэкстаў.

Авалоданне правіламі спалучальнасці слоў магчыма тады, калі такая праца будзе весціся на кожным уроку, а не толькі пры вывучэнні сінтаксісу [1, 2, 4].

3. Для рэалізацыі маўленчай накіраванасці азнаямлення са словазлучэннем і сказам у пачатковых класах неабходна фарміраваць у школьнікаў уменні будаваць сказы розных тыпаў і свабодна карыстацца імі ў маўленчай практыцы, таму праца з гэтымі сінтаксічнымі адзінкамі павінна

ўключаць: 1) нападзенне сінтаксічнай пазіцыі члена сказа розным лексічным матэрыялам, упарадкаваным па лексіка-семантычных групах; 2) асэнсаванне катэгарыяльнага значэння гэтай лексікі; 3) абгрунтаванне семантычнай спалучальнасці слоў у сказе. Важна навучыць дзяцей адрозніваць сэнсавае нападзенне сказа і яго граматычную будову.

Спецыфічным сродкам фарміравання выказвання і раскрыцця яго зместу з'яўляецца інтанацыя. Настаўніку неабходна выпрацаваць у малодшых школьнікаў уменні слухаць і чуць вуснае маўленне, правільна інтанаваць сказы розных тыпаў, чытаць і гаварыць выразна.

Эксперымент дазволіў зрабіць вывад аб тым, што для паспяховага развіцця звязнага маўлення дзяцей, выпрацоўкі ў іх навыкаў літаратурнага вымаўлення трэба дапамагчы малодшым школьнікам асэнсаваць аднароднасць як моўную з'яву, асобы характар сінтаксічнай сувязі паміж аднароднымі членамі. З гэтай мэтай карысна праводзіць аналіз і сінтэз простых сказаў з аднароднымі членамі ў працэсе выканання лагічна-граматычных, інтанацыйна-граматычных, сэнсава-інтанацыйных і пунктуацыйных практыкаванняў. Малодшых школьнікаў неабходна ў практычным плане знаёміць і з будовай і значэннем складанага сказа як адной з асноўных сінтаксічных адзінак.

Для рэалізацыі ідэі знаёмства з сінтаксічнымі адзінкамі ў пачатковых класах у камунікатыўным аспекце важна, каб вучні ўсвядомілі сказ як структурна-семантычны кампанент звязнага выказвання, што дазволіць ім асэнсаваць сутнасць гэтай сінтаксічнай адзінкі ў яе лінгвістычным і эмацыянальна-экспрэсіўным аспектах, развіваць на гэтай аснове аналітыка-сінтэтычныя моўныя і маўленчыя здольнасці [3, 5, 6, 7].

4. Педагагічнае назіранне за працэсам вывучэння словазлучэння і сказа ў пачатковых класах, якаснае і колькаснае абагульненне вынікаў канстатуючага эксперыменту паказалі на абмежаванасць слоўнікавага запасу большасці школьнікаў; незасвоенасць імі нормаў а) лексічнай і граматычнай спалучальнасці слоў, б) пабудовы сказаў розных тыпаў; несфарміраванасць уменняў, навыкаў звязнага вуснага і пісьмовага маўлення. Гэта звязана з тым, што на ўроках па развіцці маўлення не ўдзялялася дастатковай увагі будове сінтаксічных адзінак, а пры вывучэнні элементаў сінтаксісу беларускай мовы на першы план вылучалася граматычная будова сінтаксічных адзінак, пазбаўленая рэальнай камунікацыі.

Вывучэнне словазлучэння і сказа ў камунікатыўным аспекце абумовіла распрацоўку спецыяльнай сістэмы працы па развіцці маўлення школьнікаў, згодна з якой засваенне тэарэтычнага моўнага матэрыялу і ўся відавая разнастайнасць заданняў накіроўвалася на развіццё маўленчай культуры школьнікаў, а большасць работ сумяшчала ў сабе вырашэнне граматыка-арфаграфічных задач і задач развіцця маўлення. У гэтай працы ўлічваліся дыдактычныя ідэі развіццёвага навучання, тэорыя маўленчай дзейнасці і сучасны лінгвістычны падыход да сінтаксічных з'яў [5].

5. Прапанаваная метадыка азнаямлення з сінтаксічнымі адзінкамі ў пачатковых класах заснавана не толькі на авалоданні школьнікамі нормаў

беларускай літаратурнай мовы, але і на ўмацаванні моўнай памяці вучняў, узбагачэнні яе новымі мадэлямі сінтаксічных канструкцый, на фарміраванні ўменняў і навыкаў дакладна і мэтазгодна ўжываць сінтаксічныя сродкі мовы ў вусным і пісьмовым маўленні. За галоўны крытэрыі развітасці маўлення вучняў узята ўменне карыстацца рознымі словазлучэннямі і сказамі ў залежнасці ад характару маўленчай сітуацыі.

Выкарыстанне распрацаванай методыкі дае магчымасць арганізоўваць працу так, што на кожным новым этапе вучні засвойваюць новыя для іх сінтаксічныя паняцці ў ходзе вырашэння пазнавальных задач. Для вырашэння такіх задач вучням прапануюцца практыкаванні на ўзор, канструктыўныя і творчыя, якія ў залежнасці ад зместу разлічаны на засваенне нормаў літаратурнай мовы або ўзбагачэнне маўлення дзяцей сінанімічнымі сродкамі. Па спосабу дзейнасці школьнікаў практыкаванні падзяляюцца на аналітычныя, сінтэтычныя і аналітыка-сінтэтычныя. У якасці матэрыялу для іх выкарыстоўваюцца словазлучэнні з дапасаваннем (поўным, няпоўным), кіраваннем (моцным і слабым, дзеяслоўным і іменным, прыназоўнікавым і беспрыназоўнікавым), прымыканнем; простыя сказы, розныя па мэце выказвання і інтанацыі, неразвітыя і развітыя, няўскладненыя і ўскладненыя аднароднымі членамі; складаныя сказы; звязныя тэксты [2, 3, 4, 5, 6].

6. Эфектыўнасць распрацаванай методыкі пацвярджаюць агульныя вынікі, атрыманыя пасля эксперыментальна-вопытнага навучання і супастаўляльнага аналізу ўзроўню развіцця маўлення вучняў кантрольных і эксперыментальных класаў, якасна і колькасна ахарактарызаваныя, статыстычна апрацаваныя і прадстаўленыя ў дысертацыі ў адпаведных табліцах. Дасягаюцца трываласць і сістэмнасць успрымання, асэнсавання тэарэтычнага моўнага матэрыялу, больш рацыянальна выкарыстоўваецца вучэбны час, актывізуецца творчая дзейнасць вучняў, інтэнсіўней адбываецца развіццё вуснага і пісьмовага маўлення, павялічваецца зацікаўленасць дзяцей у набыцці ведаў. Школьнікі з эксперыментальных класаў дастаткова свядома і свабодна выяўляюць у тэксце словазлучэнні, сказы, будуюць іх паводле зададзеных схем, апорных слоў і словазлучэнняў, вызначаюць ролю пэўных словазлучэнняў і сказаў у тэкстах рознага тыпу, стылю і жанру, выкарыстоўваюць гэтыя моўныя адзінкі ў якасці лагічных і кампазіцыйных апор уласных тэкстаў. Прадуктыўнымі ў працэсе развіцця маўлення дзяцей з'яўляюцца заданні са словазлучэннямі з поўным дапасаваннем і з дзеяслоўным прыназоўнікавым і беспрыназоўнікавым кіраваннем, галоўны і залежны кампанент якіх прадстаўлены лексіка-семантычнымі групамі слоў (словаформаў), што абазначаюць асоб, жывёл, расліны, з'явы прыроды, рух, перамяшчэнне, нязменны стан, прыметы прадметаў па колеры, часавыя, прасторавыя і г.д. Гэта абумоўлена ўзростам і ступенню развіцця мыслення малодшых школьнікаў. Найбольш дзейсны сродак развіцця мовы і маўлення вучняў — практыкаванні з простымі сказамі, рознымі па мэце выказвання і інтанацыі, развітымі (з аднароднымі членамі і без іх).

У гэтай сувязі перспектыва дадзенага даследавання бачыцца ў далейшым выяўленні шляхоў развіцця маўлення школьнікаў пры захаванні пераемнасці паміж усімі раздзеламі школьнай праграмы па беларускай мове [5].

Асноўныя палажэнні дысертацыі адлюстраваны ў наступных публікацыях:

Спіс апублікаваных работ аўтара па тэме дысертацыі

1. Свірыдзенка В. І. Практыкаванні на засваенне спалучальнасці слоў, структуры і семантыкі словазлучэнняў у пачатковых класах // Праблема пераемнасці сярэдняй спецыяльнай і вышэйшай педагагічнай адукацыі ў сістэме шматузроўневай падрыхтоўкі педагагічных кадраў: Зб. артыкулаў. — Мінск: БДПУ, 1998. — С. 85 — 88.
2. Свірыдзенка В. І. Роля вывучэння спалучальнасці слоў у развіцці мовы вучняў // Весці БДПУ. — 1999. — № 2. — С. 59 — 65.
3. Свірыдзенка В. І. Развіццё мовы вучняў пачатковых класаў пры вывучэнні граматычнай будовы сказа і асэнсаванні яго зместу // Слово во времени и пространстве: Сб. научных статей. — Минск: БГПУ, 1999. — С. 120 — 125.
4. Свірыдзенка В. І. Развіццё маўлення вучняў пачатковых класаў у працэсе засваення спалучальнасці абстрактных назоўнікаў // Весці БДПУ. — 2000. — № 1. — С. 47 — 54.
5. Свірыдзенка В. І. Праца з сінтаксічнымі адзінкамі мовы ў аспекце развіцця маўлення // Пачатковае навучанне: сям'я, дзіцячы сад, школа. — 2000. — № 2. — С. 21 — 28.
6. Свірыдзенка В. І. Развіццё мовы малодшых школьнікаў пры азнаямленні з аднароднымі членамі сказа // Пачатковая школа. — 2000. — № 5. — С. 12 — 13.
7. Свірыдзенка В. І. Праца па інтанацыі пры вывучэнні сінтаксісу ў пачатковых класах // Актуальные проблемы научно-методической подготовки будущих педагогов в системе дошкольного и начального образования: Материалы международной научно-практической конференции (19 — 20 апреля 2001 г.): В 2 ч. — Минск: БГПУ им. М. Танка, 2001.—Ч. 1.— С. 141 — 145.

РЭЗІЮМЭ

Свірыдзенка Вольга Іванаўна РАЗВІЦЦЁ МАЎЛЕННЯ МАЛОДШЫХ ШКОЛЬНІКАЎ У ПРАЦЭСЕ АЗНАЯМЛЕННЯ СА СЛОВАЗЛУЧЭННЕМ І СКАЗАМ

Ключавыя словы: развіццё маўлення, сінтаксіс, словазлучэнне, лексічная спалучальнасць, граматычная спалучальнасць, сказ, граматычная будова сказа, сэнс сказа, інтанацыя, аднародныя члены сказа, сістэма працы па развіцці маўлення, сістэма практыкаванняў па развіцці маўлення.

Аб’ект даследавання — працэс развіцця маўлення малодшых школьнікаў пры азнаямленні са словазлучэннем і сказам.

Прадмет даследавання — тэарэтычныя асновы, метадычныя шляхі развіцця маўлення малодшых школьнікаў пры азнаямленні з адзінкамі сінтаксісу.

Мэта даследавання — вызначыць на аснове аналізу лінгвістычнай, метадычнай, псіхалагічнай, педагагічнай літаратуры, вынікаў канстатуючага эксперыменту аптымальныя шляхі развіцця маўлення малодшых школьнікаў пры азнаямленні са словазлучэннем і сказам, якія вядуць да асэнсавання імі граматычных з’яў, засваення нормаў беларускай літаратурнай мовы, успрымання, разумення, пабудовы, прадудцыравання выказванняў розных стыляў, жанраў і тыпаў і спрыяюць маральна-этычнаму выхаванню дзяцей.

Метадалогія і метады праведзенага даследавання. Метадалагічнай асновай даследавання з’яўляецца філасофскае палажэнне аб ролі мовы і маўлення ў жыцці чалавека і ў сістэме адукацыі. У працы былі выкарыстаны такія метады даследавання: тэарэтычны аналіз і абагульненне літаратуры па тэме; абагульненне і сістэматызацыя педагагічнага вопыту настаўнікаў пачатковых класаў па праблеме развіцця маўлення школьнікаў; педагагічнае назіранне за працэсам развіцця маўлення вучняў пры вывучэнні элементаў сінтаксісу ў 1 — 3 класах; аналіз уласнага вопыту дысертанта, праграм, падручнікаў па беларускай мове для пачатковай школы; педагагічны эксперымент; статыстычная апрацоўка атрыманых вынікаў.

Навуковая навізна дысертацыі: акрэслена месца вывучэння словазлучэння і сказа ў сістэме развіцця маўлення вучняў пачатковых класаў; падрыхтаваны метадычныя рэкамендацыі па развіцці маўлення школьнікаў; распрацавана і праверана метадыка азнаямлення з элементамі сінтаксісу ў пачатковых класах у камунікатыўным аспекце; створаны перадумовы для рэалізацыі функцыянальна-сістэмнага матывацыйна-мэтавага падыходу пры вывучэнні адзінак сінтаксісу ў пачатковых класах.

Практычная значнасць даследавання заключаецца ў распрацоўцы метадыкі развіцця маўлення школьнікаў пры азнаямленні з элементамі сінтаксісу ў пачатковых класах. Вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны пры ўдакладненні метадыкі выкладання сінтаксісу, падрыхтоўцы падручнікаў, метадычных дапаможнікаў па беларускай мове для пачатковых класаў, выкладанні курса метадыкі беларускай мовы ў ВНУ.

РЕЗЮМЕ

Свириденко Ольга Ивановна РАЗВИТИЕ РЕЧИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОЗНАКОМЛЕНИЯ СО СЛОВСОЧЕТАНИЕМ И ПРЕДЛОЖЕНИЕМ

Ключевые слова: развитие речи, синтаксис, словосочетание, лексическая сочетаемость, грамматическая сочетаемость, предложение, грамматическое строение предложения, смысл предложения, интонация, однородные члены предложения, система работы по развитию речи, система упражнений по развитию речи.

Объект исследования — процесс развития речи младших школьников при ознакомлении со словосочетанием и предложением.

Предмет исследования — теоретические основы, методические пути развития речи младших школьников при ознакомлении с единицами синтаксиса.

Цель исследования — определить на основе анализа лингвистической, методической, психологической, педагогической литературы, результатов констатирующего эксперимента оптимальные пути развития речи младших школьников при ознакомлении со словосочетанием и предложением, которые ведут к осмыслению ими грамматических явлений, усвоению норм белорусского литературного языка, восприятию, пониманию, построению высказываний разных стилей, жанров и типов и содействуют морально-этическому воспитанию детей.

Методология и методы проведенного исследования. Методологической основой исследования является философское положение о роли языка и речи в жизни человека и в системе образования. В работе были использованы такие методы исследования: теоретический анализ и обобщение литературы по теме; обобщение и систематизация педагогического опыта учителей начальных классов по проблеме развития речи школьников; педагогическое наблюдение за процессом развития речи учеников при изучении элементов синтаксиса в 1 — 3 классах; анализ личного опыта диссертанта, программ, учебников по белорусскому языку для начальной школы; педагогический эксперимент; статистическая обработка полученных результатов.

Научная новизна диссертации: очерчено место изучения словосочетания и предложения в системе развития речи учеников начальных классов; подготовлены методические рекомендации по развитию речи школьников; разработана и проверена методика ознакомления с элементами синтаксиса в начальных классах в коммуникативном аспекте; созданы предпосылки для реализации функционально-системного мотивационно-целевого подхода при изучении единиц синтаксиса в начальных классах.

Практическая значимость исследования заключается в разработке методики развития речи школьников при ознакомлении с элементами синтаксиса в начальных классах. Результаты исследования могут быть использованы при уточнении методики преподавания синтаксиса, подготовке учебников, методических пособий по белорусскому языку для начальных классов, преподавании курса методики белорусского языка в ВУЗах.

SUMMARY

Olga Iv. Sviridenko

DEVELOPING SPEECH ABILITIES WITHIN GETTING ACQUAINTED WITH PHRASE AND SENTENCE AT JUNIOR SCHOOL

The Keywords: speech development, syntax, combination of words, lexical compatibility, grammatical compatibility, sentence, grammatical composition of a sentence, sense of a sentence, intonation, homogeneous parts of a sentence, a system of tasks and exercises on speech development.

The Object of Study is speech development at the process of getting acquainted with a phrase and sentence at junior school.

The Subject of Study is theoretical bases and methodical ways of children's speech development at the process of studying units of syntax at junior school.

The Purpose of Study is to analyze linguistic, methodical, psychological, teaching literature and the results of ascertaining experiment, and on this basis to determine ways of developing speech at junior schools at the process of studying syntax. The ways that lead to a deep comprehension of grammar phenomena, mastering rules of the Belarusian literary language, and comprehension, understanding and structuring utterances of various styles, types and genres and that contribute into moral-ethical education of children.

The Methodical Basis of Study is a philosophical thesis on the role of language and speech in human beings' lives and in the system of education. The following methods have been used: theoretical analysis and generalization of works on the topic; generalization and systematization of teachers' experience in speech development; pedagogic research of speech development process while studying syntax by junior school students (1-3 grades); personal experience analysis; analysis of programs, text books for junior schools on the Belarusian language; pedagogic experiment; statistical generalization of the results got.

The Scientific novelty is in the following: a certain place is given to studying a phrase and sentence in the system of junior school students speech abilities development; methodical recommendations on studying units of syntax are worked out; methods of syntax studying in communicative aspect are worked out and put to practice; prospects for functional-systematic motivation approach to studying syntax units are created.

The Practical value of the study is in working out the speech development methods within studying units of syntax at junior school. The results achieved can be used in updating syntax teaching methods, in compiling text books, methods on studying the Belarusian language at junior school, in teaching the course of the Belarusian language methods in higher educational establishments.